

Filozofija Mediterana

– od antike do suvremenosti*

Izvorni članak UDK 1:32(292.46)

Primljeno 28. 6. 2009.

Mislav Kukoč

Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, Sinjska 2, HR–21000 Split
mkukoc@ffst.hr

O najboljem ustroju mediteranskog polisa**

Sažetak

Za razliku od Platona, koji stvara projekt savršenog poretka kao paradigmu mediteranske utopije s nakanom da popravi postojeće države, Aristotel svoju socijalnofilozofijsku teoriju temelji na iscrpnoj analizi opstojećih državnih uređenja. Budući da ulazi u analizu zbiljskih odnosa u konkretnim državama te svoju teoriju polisa utemeljuje na iskustvenim činjenicama, Aristotel na isti način pristupa i ideji najbolje gradodržave. On, naime, prema uvjetima i okolnostima u konkretnim i pojedinim polisima, relativizira pitanje najboljeg državnog poretka. Unatoč takvim relativističkim odgovorima, Aristotel ipak daje skicu za model optimalnog državnog poretka koji hrvatski renesansni filozof Frane Petrić uzima za paradigmu svojega »sretnoga grada«.

Ključne riječi

polis, najbolji poredak, sretan grad, gradovi mediteranski

Platon: Savršeni državni poredak

Na upit – koji je najbolji državni poredak za Platona? – lako je dati jednoznačan odgovor: to je projekt *idealne države* koji Platon gradi u svom najpoznatijem djelu *Država* te ga i u svim ostalim svojim djelima zadržava kao nedostižnu paradigmu, kao obrazac za savršeni politički poredak. U dijalektičkoj raspravi sa svojim sugovornicima u Kefalovu domu u Pireju, Platonov Sokrat projekt idealne države konstruira hipotetički. Kao odgovor na manjkavosti tada aktualnih teorijskih projekata – pretjerano asketske kiničke i vulgarno-hedonistički raskalašene kirenske države – Platon stvara svoj projekt savršene države koju, prema vrlini pravednosti, odnosno prema sposobnostima građana države, strukturira na temelju društvene podjele rada i iz

*

U bloku »Filozofija Mediterana – od antike do suvremenosti« objavljuje se izbor radova nastalih na temelju priopćenja sa simpozija *III. Mediteranski korijeni filozofije*, koji se, u organizaciji Hrvatskog filozofskog društva i Odsjeka za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, održao od 26. do 29. ožujka 2009. u Splitu. Prethodno je već objavljen izbor od deset priopćenja s *I. Mediteranskih korijena filozofije* u istoimenom bloku u časopisu *Filozofska istraživanja*, br. 107, a širi izbor ra-

dova s *I. i II. Mediteranskih korijena filozofije* tiskan je u zborniku *Filozofija Mediterana* (ur. Mislav Kukoč), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2009. (Napomena urednika bloka)

**

Ovaj je članak izrađen u okviru znanstveno-istraživačkog projekta »Hrvatski identitet i multikulturalnost Mediterana u doba globalizacije« Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH, šifra: 194-1941560-1546.

nje izvedena tri staleža: *vladari*, *čuvari* i *proizvođači*. Najboljom državom, prema Platonu, trebaju upravljati oni koji u funkcionalno stratificiranoj državi jedini posjeduju vrlinu mudrosti što jamči sposobnost dobrog vladanja na korist i zadovoljstvo svijetu – a to su filozofi.¹ Ukoliko se u idealnoj državi minuciozno razrađenim odgojno-obrazovnim procesom formira stalež filozofa, njezin najbolji državni poredak bio bi *aristokracija*; ako pak samo jedan dosegne posvećenu razinu filozofske mudrosti, najbolji državni poredak bio bi *kraljevstvo* s vlašću *filozofa-kralja*.²

Dovršeni teorijski projekt idealne države Platon međutim implementira u zbilju u skladu sa svojim ontologijskim konceptom supstancijalnosti savršenih ideja u odnosu na mimetičnost pojavne ovostranosti. Prolazni čovjek ništa novoga ne stvara, njegova duša se sjeća boravka u transcendentalnom eteričnom svijetu ideja, tako da idealna država, ili ideja države, kao paradigma, sjaji iz zlatnoga doba prošlosti. Dakle, zorni opis najboljega državnog poretka, u skladu s vlastitom ontologijom superiornosti i primaliteta ideja u odnosu na nesavršenu opstojeću pojavnu stvarnost, Platon ne nalazi ni u sadašnjosti niti u budućnosti, nego u zlatnome dobu prošlosti. Priča o savršenoj drevnoj zajednici ljudskoga roda u kojoj je bio ozbiljen projekt idealne države najavljena je u VIII. knjizi *Države*, kada Platon objašnjava razloge dekadencije najboljeg državnog poretka – *kraljevstva* ili *aristokracije* – koji, dakle, vremenski prethodi ostalim deformiranim državnim oblicima: *timokraciji*, *oligarhiji*, *demokraciji* i *tiraniji*.³

Platon, *Država*, VIII, 543a–569c

1. *kraljevstvo* / *aristokracija*

βασιλεία / ἀριστοκρατία

a) teorijski projekt idealne države (*Država*, II–VII)

b) mitska slika iz »zlatnoga doba«: Atlantida (*Timej*, 20e–26d; *Kritija*, 108c–121c)

→ 2. *timarhija* (*timokracija*)

τιμαρχία (τιμοκρατία)

→ 3. *oligarhija*

ὀλιγαρχία

→ 4. *demokracija*

δημοκρατία

→ 5. *tiranija*

τυραννίς

Zorni opis spomenute idealne države Platon izlaže kroz mit o Atlantidi. Dakle, zornu paradigmu svoje savršene države Platon najavljuje, u dijalozima *Timej* i *Kritija*, drevnom pričom o usponu i propasti Atlantide. Priču pripovijeda sudionik dijaloga *Kritija*, a ona je do njega došla usmenom predajom; Solon ju je čuo od egipatskih svećenika, a događaj o kojemu je riječ datira 9000 godina prije, kada je, po predaji, došlo do slavnoga rata između moćne Atlantide i drevne Atene. Nakon pobjede Atene nad napadačem, Atlantidom, »otokom većim od Azije i Libije zajedno«, Atlantida je u potresu potonula »tijekom jednog dana i noći«. Ta lapidarna priča iz *Timeja* sugerira tezu da je drevna idealna država bila prije onodobna Atena, odnosno Pra-Atena,

nego Atlantida. No, nastavak i eksplikacija iste priče u dijalogu *Kritija* tu tezu obrće i postavlja Atlantidu u fokus rečene priče čiji zorni opis ispunja sadržaj čitava dijaloga.

Upravo tim zornim opisom najbolje države iz *Kritije*, njezinim lociranjem u tajanstvenoj savršenoj otočnoj državi, Platon je zagolicao maštu brojnih istraživača i pustolova koji i dan danas preronjavaju podmorje »s onu stranu Herkulovih stupova« tražeći ostatke mitske Atlantide.⁵

Ni u ostalim svojim socijalnofilozofijskim djelima Platon ne odstupa od svoje ideje najboljeg državnog poretka. Premda je razvija na ponešto drukčiji način, ona u osnovi ostaje ista: ideja apsolutno savršene države kvalitativno različite od postojećih država i bitno superiorne njima.

Primjerice, u dijalogu *Državnik*, spisu iz četvrtog, posljednjeg razdoblja stvaranja, koji se prema teorijskoj tematici smatra nastavkom *Države*, dok je doslovno-sadržajno nastavak dijaloga iz *Sofista*. Ovdje je riječ o vrijednosno-hijerarhijskoj klasifikaciji državnih poredaka po čvrsto ustanovljenim kriterijima. Utoliko se ova podjela i razlikuje od one prethodno spomenute iz VIII. knjige *Države*, u kojoj je naglasak na razvojnom principu u kronologijsko-cikličkom procesu degeneracije najboljeg poretka.

Hijerarhizacija državnih poredaka u *Državniku* ustrojena je a) prema kvantitativnom principu: vlast »jednoga, nekolicine i mnogih«, te b) prema kvalitativnom principu: zakonita uređenja u kojima se vlada u korist cjeline, i nezakonita uređenja u kojima vlastodršci vladaju isključivo u svoju korist.

Kombinacijom kvantitativnog i kvalitativnog načela nastaje šest oblika državnih poredaka od kojih Platon izdvaja, kao sedmi oblik, idealni poredak:

»Dijelimo sada svaki pojedini od njih na dvoje i stvarajmo šest oblika, izlučivši posebno kao sedmi oblik ono valjano državno uređenje.«⁶

Dakle, hijerarhizacija državnih poredaka u *Državniku* izgleda ovako:

Platon, <i>Državnik</i>, 291d–303c	
I. »valjano državno uređenje« – <i>idealno kraljevstvo bez zakona</i>	
II. opstojeća državna uređenja koja oponašaju ono idealno:	
<i>zakonita</i>	<i>nezakonita</i>
1. kraljevstvo (βασιλεία)	6. tiranija (τυραννίς)
2. aristokracija (ἀριστοκρατία)	5. oligarhija (ὀλιγαρχία)
3. demokracija sa zakonima (δημοκρατία μετὰ νόμων)	4. demokracija bez zakona (δημοκρατία ἀνευ νόμων)

Određujući državnika kao onoga koji se brine za život cijele države, kao što se *pater familias* skrbi za obitelj ili pastir za stado, Platon mu pridaje božan-

¹ Platon, *Država*, 369a–434c.

² Ibid., 445d.

³ Ibid., 544cd; 546a–547b.

⁴ Platon, *Timej*, 23c–26d; *Kritija*, 108de.

⁵ Platon, *Timej*, 25a; *Kritija*, 108e.

⁶ Platon, *Državnik*, 302c.

ske oznake – stvara idealni tip vladara. Takav vladar, budući je sličan Bogu, kao »pravi državnik, u mnogo slučajeva radit će po umijeću, ne obazirući se nimalo u svom djelovanju na napisana pravila kad god mu se nešto drugo učini boljim od onoga što je sam propisao«. ⁷ Pravi je vladar stoga superioran zakonima koji su potrebni kao nužno zlo, da bi po njima mogli upravljati vladari koji nisu sposobni bez njih vladati, a to su dakle pozitivni, zakoniti oblici mimetičkih državnih poredaka. Naime, posebno izlučujući valjano državno uređenje, koje korespondira s projektom idealne države, Platon u skladu s vlastitom ontologijskom paradigmom sve ostale državne poretke – i bolje (zakonite) i gore (nezakonite) – drži pukom imitacijom, insinucijom idealnog kraljevstva. Obnašatelje vlasti u njima on ne drži istinskim državicima, već za njih kaže da su »strančari i zaštitnici privrednih tvorevina, te su i sami privredne tvorevine, pa kao najveći oponašatelji i opsjenari postaju najveći sofisti među sofistima«. ⁸ Ipak, »u prvom je spomenutom obliku državnog uređenja (kraljevstvu) život najvredniji i najbolji, ako izuzmemo sedmi oblik. Njega naime moramo izlučiti od svih oblika kao boga od ljudi.« ⁹

Na prvi pogled može izgledati da u svojemu kasnom dijalogu *Zakoni* Platon donekle relativizira pitanje najboljeg poretka. Struktura i organizacija »druge najbolje države« opisana u *Zakonima* bitno odstupa od projekta idealne države i sličnija je »timokraciji«: uvodi se robovlasnički poredak i privatno vlasništvo, vojne vještine više se cijene od mudrosti, vlast se obnaša ne više na osnovi filozofske mudrosti, nego striktno prema zakonima, a filozofiju kao primarnu duhovnu vrijednost zamjenjuju religija, kult i tradicija.

U III. knjizi *Zakona* Platon kao dva temeljna državna poretka navodi monarhiju (Perzija) i demokraciju (Grčka) iz kojih su se razvili svi ostali. Najbolja država s prijeko potrebnim svojstvima: »slobodom, ljubavlju i razboritošću« nastaje kombinacijom »obaju tih državnih uređenja«, na način da se uspostavi »prava mjera« između načela slobode, koje promiče *demokracija*, i načela razboritosti, što je obilježje *monarhije*. ¹⁰

U IV. knjizi *Zakona* Platon izvodi još jednu klasifikaciju državnih oblika, ali sa sasvim specifičnom svrhom, odnosno s prosvjetiteljskom nakanom privole vladodržca da preobrazi svoju državu prema savjetima zakonodavca (filozofa) u najbolji državni poredak. ¹¹

Platon, *Zakoni*, III, 693d, IV, 710de

monarhija ← Perzija
razboritost

demokracija ← Grčka
sloboda

najbolji poredak (zakonodavac + vladar)

1. Tiranija (τυραννίς)
2. Kraljevstvo (βασιλεία)
3. Demokracija (δημοκρατία)
4. Oligarhija (ὀλιγαρχία)

Navedena klasifikacija temeljena je na pretpostavci da je lakše preobraziti poredak s manje nego s više obnašatelja vlasti:

»Najlakše i najbrže se iz takva oblika može prijeći u onaj najbolji (...) u prvom redu iz tiranske vladavine, u drugom redu iz kraljevskog uređenja, a u trećem iz nekog oblika demokracije. Na

četvrtom je mjestu oligarhijska vladavina, koja bi najteže mogla preuzeti ostvarenje toga jer se u njoj pojavljuje veoma mnogo vlastodržaca. Kažemo pak da se taj najbolji oblik države ostvaruje onda kad se pojavi od prirode pravi zakonodavac i kad ga zapadne moć u zajednici s onima koji u državi imaju najveću vlast. Gdje je njihov broj najmanji, a vlast najjača, kao kod tiranske vladavine, tu se pod tim okolnostima promjena vrši brzo i lako.«¹²

Tiranija je, dakle, poredak u najpovoljnijem stanju za preoblikovanje u tome smislu da što je moguće brže i bolje dobije uređenje pomoću kojega će naj-sretnije živjeti. Najbolju kombinaciju u tome smislu čine mlad i umjeren tiranin te mudar odnosno savršen zakonodavac, pri čemu je Platon zacijelo imao na umu vlastiti plan preobrazbe vladavine sirakuškog tiranina Dionizija Mlađeg, na čemu je bezuspješno radio tijekom svojega drugog i trećeg boravka na Siciliji.¹³

Da ipak niti u *Zakonima* – svojoj »drugoj najboljoj državi« – Platon ne odstupi od superiornosti svojega projekta idealne države, kao nedvojbeno najboljeg poretka, eksplicitnu potvrdu imamo u V. knjizi gdje se on izrijeком određuje prema pitanju najboljeg državnog poretka:

»Prva po vrijednosti država i državno uređenje i najbolji zakoni nalaze se ondje gdje se na području čitave države u što većoj mjeri ostvaruje ona stara izreka koja kaže *da je među prijateljima sve zajedničko*. Bilo dakle da je već sada negdje to ostvareno ili će biti tek u budućnosti da budu zajedničke žene, zajednička djeca i zajednički sav imutak, te ako je tzv. privatno vlasništvo svim mogućim sredstvima potpuno uklonjeno iz života i ako su poduzete mjere da i ono što je po prirodi vlasništvo pojedinca postane što je moguće više nekako zajedničkim (...) U takvoj dakle državi, bilo da u njoj stanuju bogovi ili sinovi bogova, i to više od jednoga, uz taj način života provode stanovnici vijek u trajnoj sreći. Stoga ne treba na drugom mjestu tražiti uzor državnom uređenju, već držeći se te države tražiti onakvu kakva će joj što je moguće više biti slična. Ono pak državno uređenje kojeg smo se sada mi prihvatili bilo bi, ako se oživotvori, nekako najbliže besmrtnosti i na drugom mjestu po svojoj vrijednosti. Nakon toga ćemo (...) izložiti treće državno uređenje.«¹⁴

Dakle, najbolji poredak, zajednica radikalnog komunizma žena, djece i imovine, nije više namijenjena ljudima kao u *Državi*, nego isključivo bogovima.

I konačno u IX. knjizi *Zakona*, Platon još jednom, kao najbolji državni poredak, izrijeком pretpostavlja svoj projekt idealne države temeljen na umu, projektu »druge najbolje države« u kojoj vladaju zakoni. Zakoni su, naime nužno zlo:

»Nužno je da ljudi imaju zakone i da prema njima žive, ili da se nimalo ne razlikuju od potpuno divljih životinja. Uzrok je tome što se nijedan čovjek ne rađa s prirodnom sposobnošću da spozna što je ljudima u državnom životu korisno, niti, ako spozna što je za njih najbolje, da bude kadar i voljan uvijek to izvršavati.«

No, nastavlja dalje Platon, vraćajući se, kao najboljem poretku, superiornosti svoje idealne države:

»... doista, kad bi se ikada našao čovjek, rođen božanskim udesom, koji bi bio sposoban da to shvati, ne bi mu nimalo trebalo zakona da njime vladaju. Ni zakon, naime, niti ikakav poredak nije vredniji od znanja, te nije pravo da um ičemu bude podložan i da robuje, nego da vlada

7
Ibid., 300d.

8
Ibid., 303c.

9
Ibid., 303ab.

10
Platon, *Zakoni*, 693de.

11
Ibid., 710de.

12
Ibid., 710e–711a.

13
Usp. Platon, *VII. Pismo*, 327d, 328ac, 330b, 335de, 337de, 339b–341b.

14
Platon, *Zakoni*, 739ce.

svime ako je zaista po svojoj prirodi istinit i slobodan. Sada, na žalost, nigdje nije tako ili je u ograničenoj mjeri. Stoga treba odabirati to drugo, naime zakon i poredak, koji doduše vide i zamjećuju mnogo toga, ali ipak ne mogu sve.«¹⁵

U *VII. pismu* Platon na stanovit način potvrđuje temeljnu tezu iz već razmatranih dijaloga o kvalitativnoj razlici između najboljeg uređenja »koje se osniva na pravednosti i ravnopravnosti« i njegovih insinucija koje međutim ovdje dobivaju konkretne oznake i značajke:

»Nikakva država ne može bilo kakvim zakonima postići unutarnji mir dok ljudi misle da sve treba trošiti do pretjeranosti i dok žive u uvjerenju da moraju biti slobodni od svakog posla osim od gozbi, pijanki i ljubavnih naslada, koje revno pripremaju.«

Također se navode i konkretni državni poretki na koje se spomenuta kritika odnosi: *tiranija*, *oligarhija* i *demokracija*. Ta loša uređenja, koja nastaju upravo kao posljedica gore navedenih deformacija, navedena su bez vrijednosnog stupnjevanja.¹⁶

Platon, *VII. pismo*, 326d

Najbolje uređenje vs. izvrgnuća

– najbolje uređenje (pravednost i ravnopravnost)

-
- tiranija (τυραννίς)
 - oligarhija (ὀλιγαρχία)
 - demokracija (δημοκρατία)

Aristotel: Hipotetički i praktički najbolji poredak

Na pitanje o najboljem državnom poretku u Aristotela, mnogo je teže odgovoriti. Dapače nije niti moguće dati jednostavan i jednoznačan odgovor. Najvažnije Aristotelovo socijalnofilozofijsko djelo u kojemu on raspravlja pitanje državnih poredaka je nesumnjivo *Politika*, no o istoj temi na ponešto drukčiji način raspravlja se i u *Nikomahovoj etici* i u *Retorici*.

Aristotelovi interpreti međusobno se spore ne samo o pitanju najboljeg državnog poretka u Aristotela, nego također i o karakteru i strukturi njegove *Politike*. Prvi upit na koji se ne daje jednoznačan odgovor jest: je li *Politika* jedinstvena rasprava¹⁷ ili je riječ o kompendiju različitih, čak i međusobno suprotstavljenih teza, koje je Aristotel u dijaloškom postupku sa svojim učenicima dijalektički istraživao.¹⁸ Naime, *Politika*, kao i ostala Aristotelova sačuvana djela, spada u ezoterične spise koji su bili namijenjeni da služe kao priručnici za nastavu u Liceju. Stoga u njima ima mnogo nabacanih teza, čak i međusobno protuslovnih postavki, a pretpostavlja se da ih je Aristotel, kao natuknice, u svojim predavanjima studentima šire usmeno eksplicirao. Druga dvojba proizlazi iz različitih interpretacija Aristotelova djela u cjelini: 1. *Sustavno* tradicionalno tumačenje, od Alberta Velikog i Tome Akvinskog do modernih interpreta, poput Franza Dierlmeiera i Ingemara Düringa, polazi od teze da je »Aristotelova filozofija koherentni sistem koji sadrži sve spoznaje svoga vremena, a *Corpus Aristotelicum* sadrži izlaganje toga sistema.«¹⁹ 2. *Genetsko* tumačenje, koje je inaugurirao Werner Jaeger, a prihvatili mnogi, razlaže Aristotelovo djelo na razvojne faze, od rane platonističke, do kasne

aristotelovske, u kojoj platonistički idealizam zamjenjuje usmjerenost empirijskim istraživanjima.²⁰ Slično se i *Corpus Platonicum* dijeli na rana sokratovska i kasna autentična Platonova djela. I kao što se I. knjiga Platonove *Države* datira među rane sokratovske dijaloge (*Trazimah/O pravednosti*), a ostalih 9 knjiga svrstava u III. fazu zrelih Platonovih spisa, tako se i Aristotelova *Politika*, prema genetskoj egzegezi, odnosno nastanku, a i prema strukturi, dijeli na tri dijela:

1. III. knjiga u kojoj podjela državnih poredaka vjerno slijedi istovjetnu podjelu iz Platonova *Državnika*;
2. VII. i VIII. knjiga daje opis optimalne države, kako neki misle,²¹ pod utjecajem Platonove *Države*, meni izgleda više pod utjecajem Platonovih *Zakona*;
3. IV., V. i VI. knjiga pripadala bi posljednjem razdoblju Aristotelova stvaranja, u kojemu autor stavlja težište na empirijsko istraživanje postojećih državnih poredaka.

U *Politici*, III. knjiga, Aristotel gotovo doslovce preuzima Platonovu klasifikaciju državnih poredaka iz *Državnika*, zbog čega neki interpreti smatraju da je Aristotel III. knjigu *Politike* napisao još kao student Platonove Akademije:

Aristotel, *Politika*, III, 1279b, IV, 1289a

ispravni poretci

zastrane

Svekraljevstvo (παμβασιλεία)

1. kraljevstvo (βασιλεία)	–	6. tiranija (τυραννίς)
2. aristokracija (ἀριστοκρατία)	–	5. oligarhija (ὀλιγαρχία)
3. ustavna vladavina (πολιτεία)	–	4. demokracija (δημοκρατία)

Gotovo istovjetnu podjelu državnih poredaka Aristotel ponavlja i u *Nikomahovoj etici*:

15

Ibid., 875ad.

16

Platon, *VII. pismo*, 326d.

17

Tu tezu zastupaju Leo Strauss, *The City and Man*, University of Chicago Press, Chicago 1987., str. 21, 50; Carnes Lord, »Aristotle«, u: Leo Strauss, Joseph Cropsey (ur.), *History of Political Philosophy*, University of Chicago Press, Chicago 1987., str. 50.

18

To zastupaju Eric Voegelin, *Order and History*, Vol. 3, *Plato and Aristotle*, La: LSU Press, Baton Rouge 1957., str. 279; Clifford A. Bates, »Kingship, Democracy, the Rule of Law, and the Best Regime in Aristotle's Political Philosophy«, <http://members.tripod.com/~batesca/intro.htm>.

19

Zvonko Posavec, »Značenje Aristotelove Politike«, u: Aristotel, *Politika*, (Predgovor), Globus, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1988., str. IX.

20

Genetsko tumačenje Aristotelov život i znanstveno djelovanje dijeli na: 1. razdoblje Aristotelova boravka u Platonovoj Akademiji (367.–347.); 2. razdoblje lutanja po Maloj Aziji i boravka na makedonskom dvoru gdje je Aristotel bio Aleksandrov odgajatelj (347.–335.); 3. razdoblje znanstveno-nastavnoga rada u Ateni (Peripatetička škola u Liceju, 335.–322.). Usp. Werner Jaeger, *Aristoteles: Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung*, Weidmann, Hildesheim 2006.; Z. Posavec, »Značenje Aristotelove Politike«, str. VI–IX.

21

Z. Posavec, »Značenje Aristotelove Politike«, str. XI.

Aristotel, *Nikomahova etika*, VIII, 1160ab

ispravni poretki

zastrane

1. kraljevstvo (βασιλεία)	–	6. tiranija (τυραννίς)
2. aristokracija (ἀριστοκρατία)	–	5. oligarhija (ὀλιγαρχία)
3. imovinska vladavina (τιμοκρατία)	–	4. demokracija (δημοκρατία)
ustavna vladavina (πολιτεία)		

Još jednu podjelu državnih poredaka Aristotel izvodi u *Retorici*, u kojoj navodi vrijednosno neutralno, bez hijerarhizacije, četiri odnosno pet oblika državnih uređenja, svako uz svoju *differentiu specificu* odnosno »krajnji cilj«:

Aristotel, *Retorika*, I, 1365b–1366a

– demokracija	→	sloboda
– oligarhija	→	bogatstvo
– aristokracija	→	odgoj
– monarhija a) kraljevstvo	→	(opće dobro – <i>Politika</i> , III, 1279a)
b) tiranija	→	samozaštita

Dakle, jasno je i neosporno da je Aristotel navedene hijerarhizacije državnih poredaka, kako onu iz III. knjige *Politike*, tako i onu iz *Nikomahove etike*, preuzeo iz Platonova *Državnika*. Aristotel, međutim, ovu platonističku klasifikaciju i hijerarhizaciju prihvaća prvenstveno u metodologijskom smislu, na sličan način na koji je Max Weber razvio metodologiju idealnih tipova. Naime Weberovi su idealni tipovi teorijski konstrukti kakvi, poput Platonovih ideja, u čistom obliku ne postoje u pojavnj zbilji, ali služe kao teorijsko metodologijski obrazac za analizu zbiljskih fenomena. Na isti način i Aristotel metodologijski rabi navedenu klasifikaciju, da bi na temelju navedenih poredaka kao idealnih tipova analizirao njihov zbiljski život u socijalno-političkoj praksi.

U tome smislu, *apsolutno najbolji državni poredak* Aristotelu predstavlja isključivo teorijsku i hipotetičku vrijednost. Kada je o zbiljskoj njegovoj implementaciji riječ, tu je Aristotel protuslovan, pa nije sasvim jasno koji je prema Aristotelu apsolutno najbolji hipotetički državni poredak. Prema hijerarhizaciji iz *Nikomahove etike* to je kraljevstvo (βασιλεία), a u III. knjizi *Politike*, prema doslovnom slijeđenju Platonova *Državnika*, to je svekraljevstvo (παμβασιλεία), kao jedna, u određenom smislu najbolja, varijanta kraljevstva.²²

Uz niz potvrda takva hipotetična izbora: kraljevstvo, odnosno svekraljevstvo, kao »najbolji«, »najbožanskiji« poredak i sl., Aristotel na drugom mjestu kraljevstvu pretpostavlja aristokraciju kao apsolutno najbolji državni poredak:

»Ako pak vladavinu većeg broja ljudi, koji su svi dobri, treba označiti kao vladavinu najboljih (tj. 'aristokraciju'), a vladavinu jednoga kao kraljevstvo, onda bi državama bilo bolje izabrati vladavinu najboljih negoli kraljevstvo (...) samo uzmogne li se naći više tako sličnih. I zbog toga se možda kraljevalo ranije, što su se rijetko nalazili muževi koji bi se uvelike odlikovali krepošću.«

Potom se pita: »Ako bi tkogod postavio da je državama kraljevska vladavina najbolja, što će biti s kraljevim potomcima? Treba li i njegov rod kraljevati? No, ispadnu li ti bilo kakvi, može biti štetno« itd.²³ I konačno, Aristotel postavlja *pambasileji* takve kritičke zamjerke koje ne samo da ozbiljno osporavaju pretpostavku da je ona apsolutno najbolji poredak nego je na određeni način dovode u blizinu s tiranijom:²⁴

»O onome takozvanome ‘svekrateljstvu’ (koje je poredak u kojem kralj vlada svime po vlastitoj volji) nekima se čini kako nije u skladu s naravljju da jedan bude vrhovnik svima građanima, gdje je država sastavljena od sličnih. Jer sličnima naravljju mora prema naravi pripadati isto pravo i isto dostojanstvo. (...) Stoga je pravedno da ništa više ne vladaju nego se njima vlada, i to redomice i naizmjenice.«²⁵

Premda je, dakle, u svim hijerarhijskim klasifikacijama kraljevstvo ispred aristokracije, prema Aristotelovoj teorijskoj raščlambi prije bi *aristokracija*, nego *basileia* ili *pambasileia*, trebala biti – teorijsko-hipotetički gledano – apsolutno najbolji poredak. Tu još treba dodati da Aristotel rabi pojam aristokracije dvoznačno: 1. aristokracija je ‘vladavina najboljih’, dakle društvene elite koja vlada u korist općega dobra; 2. aristokracija je naprosto sinonim za najbolju vladavinu, dakle za najbolji državni poredak.

No, uz apsolutno najbolji poredak, koji ima isključivo teorijsko-hipotetičko značenje, Aristotel istražuje, poglavito u IV., V. i VI. knjizi, koji je najbolji poredak u povijesno-političkoj zbilji, dakle relativizira pitanje najboljega poretka, odnosno traži relativno najbolji poredak, te tome pitanju posvećuje mnogo veću pozornost. Dakle, uz »najbolji oblik državnog poretka, koji je on i kakav bi morao biti da najviše bude prema želji«, Aristotel navodi i dvije vrste relativno najboljeg poretka; to je a) *prosječno najbolji poredak*, kakav odgovara najvećem broju polisa, b) *najbolji poredak po danim okolnostima*, dakle najbolji poredak za pojedine polise s obzirom na specifične uvjete i okolnosti koje u njima vladaju.²⁶

a) *Prosječno najbolji poredak*

»Koji je najbolji državni poredak i koji je najbolji život glavnini ljudi, ne sudeći ni prema kreposti koja je iznad prosječnika, niti prema odgoju što traži naravan dar i sretne okolnosti, niti prema državnom poretku koji je tek želja, nego prema životu u kojem većina može sudjelovati i prema državom poretku koji glavnina može dostići?«

– retorički pita Aristotel, i odgovara, pozivajući se na vlastito određenje kreposti kao sredine,²⁷ »onda je nužno i srednji život najbolji, onaj u srednosti koji svatko može postići. A iste te odredbe kreposti i opačine moraju biti i za državu i njezin ustav, jer je ustav (πολιτεία) život države (polisa = πολῶς).«²⁸ Aristotel zaključuje:

»Bjelodano je dakle kako je najbolje državno zajedništvo sastavljeno od građana srednjeg staleža, i onim se državama može dobro upravljati u kojima je srednji stalež mnogobrojan i snažniji

22 Usp. Aristotel, *Nikomahova etika*, 1160a; *Politika*, 1284ab, 1285b.

23 Aristotel, *Politika*, 1286b.

24 U *Retorici*, 1366a, Aristotel definira tiraniju kao monarhiju s neograničenom vlašću.

25 Aristotel, *Politika*, 1287a.

26 Ibid., 1288b–1289a.

27 Aristotel, *Nikomahova etika*, 1098a, 1153b.

28 Aristotel, *Politika*, 1295ab.

od oba ostala (...) ili barem više negoli svaki od tih pojedinice; jer pridodan, on uspostavlja ravnotežu i priječi prevlast bilo koje oprečne krajnosti.«²⁹

Dakle, država u kojoj je na vlasti srednji stalež najbolji je poredak budući da je najstabilniji jer održava ravnotežu između međusobno suprotstavljenih staleža: bogataške elite i siromašnoga puka, na jednoj strani, te zbog činjenice da su najbolji zakonodavci, kao Solon, Likurg i Haronda, potjecali iz srednjeg građanskog staleža, na drugoj strani.

Unatoč prilično jasnom Aristotelovom određenju prosječno najboljeg poretka kao države srednjeg staleža, i oko toga pitanja postoje brojne nedoumice. Prije svega, sporno je pitanje naziva toga državnog poretka, kako u Aristotela, tako još više i u prijevodu na suvremene jezike. Preuzimajući klasifikaciju i hijerarhizaciju poredaka iz Platonova *Državnika*, Aristotel radi samo jednu izmjenju, te mjesto Platonove *zakonite demokracije* uvodi *državu srednjega staleža* i to zato što izrijeком osporava Platonovu zakonitu demokraciju. Demokracija je, naime, prema Aristotelu nužno izopačeni, nezakoniti poredak.³⁰ On, međutim, državu srednjeg staleža u *Politici* naziva *politeia*, a u *Nikomahovoj etici*, osim toga naziva rabi još i termin *timokracija*. No, za razliku od Platona koji *timokracijom* imenuje vladavinu častoljubivih (od τιμή = čast), Aristotel *timokracijom* naziva vlast posjednika imovine, odnosno srednjega staleža određena censusom (od τίμημα = census, procjena imetka).³¹

Višeznačnost i općenitost grčkog pojma πολιτεία (država, ustav, poredak, vlast) dovodi i do teškoća u prevođenju: ustavna vladavina (T. Ladan), politeia, republika, engl. *republic, constitution, politeia, polity, regime, »regime called regime«* (C. Bates). Pitanje je također i što je *politeia*, budući da uz navedeno Aristotelovo određenje da je riječ o državi srednjeg staleža, na drugim mjestima u *Politici*, *politeia* ili *ustavna vladavina* definira se i kao »vladavina većine na zajedničku korist, onda se to zove zajedničkim imenom svih državnih poredaka – ustavna vladavina«,³² zatim kao poredak u kojemu građani posjeduju ratničke vrline,³³ potom kao zakonita vlast vojnoga staleža,³⁴ te kao miješani, odnosno zajednički poredak svih staleža: »mješavina vladavine manjine i pučke vladavine« ili, drugim riječima, oligarhije i demokracije.³⁵ Poglavitito izaziva sumnju ovo posljednje određenje: kako može najbolji poredak: *ustavna vladavina*, nastati mješavinom dva izopačena poretka, poput *oligarhije* i *demokracije*? No, onkraj teorijskih nelogičnosti, prema Aristotelu, u praksi zbiljskoga života sve je moguće, što još više dolazi do izražaja u njegovu određenju najboljeg poretka prema okolnostima.

b) Najbolji poredak prema okolnostima

Pitanje najboljega poretka Aristotel relativizira i dalje određenjem najboljeg poretka za pojedine polise s obzirom na specifične uvjete i okolnosti koje u njima vladaju. Glavni kriterij za tako određeni najbolji poredak prema okolnostima jest da je »režimski« stalež, odnosno stalež kojemu je u interesu da se vladajući poredak održi, jači i utjecajni od oporbenog staleža koji poredak želi srušiti.³⁶ U tome krajnje relativizirajućem smislu, i teorijski uzevši izopačeni poretci, poput demokracije i oligarhije, mogu biti najbolji državni poretci za pojedine polise u kojima vladaju specifični uvjeti i okolnosti. Primjerice, po tim kriterijima, *demokracija*, kao najbolji poredak, odgovara siromašnim agrarnim državama, i to više ratarskim negoli stočarskim, u kojima će građani većinom biti zaokupljeni poljodjelskim poslovima pa neće pretjerano puno vremena gubiti u skupštini »jer svjetina više teži koristi negoli časti.«³⁷ Na drugoj strani, *oligarhija*, kao najbolji poredak, odgovara bogatim i urbanim državama s razvijenom i jakom vojskom, u kojoj prevladava konjica, budući

da je mogu priuštiti samo bogati građani, kao uostalom i političke položaje u oligarhiji, koje plaćaju velikim novcem. No, krajnje relativiziranje pitanja najboljeg poretka samo je uvjetne naravi. U tome smislu Aristotel upozorava da se vladajući bogataši u oligarhiji, kao i puk u demokraciji, slabo skrbe za opće dobro »jer žude za probitcima ništa manje negoli za čašću«. ³⁸

c) *Optimalni državni poredak*

I konačno, optimalni državni poredak koji Aristotel opisuje u VII. i VIII. knjizi *Politike*, na određeni način korespondira s Platonovim projektom idealne države, ali se od njega i znatno razlikuje. Prije svega, Aristotel ne rabi za njega ni jedan naziv iz klasifikacije državnih poredaka iz III. knjige. Premda na početku VII. knjige, te na više mjesta u daljnjemu tekstu, izrijekom navodi da je riječ o »istraživanju« »najboljeg državnog poretka« (Περὶ δὲ πολιτείας ἀρίστης), on ga ne imenuje, ali njegove vladare traži među onima »koji najbolje upravljaju državom prema prisutnim datostima« ili prema okolnostima. ³⁹ Zbog toga što ga Aristotel ne imenuje, te ga opisuje uz različite čak i međusobno protuslovne asocijacije i digresije, »najbolji poredak« iz VII. knjige *Politike* različiti interpreti različito određuju. Neki ga smatraju aristokracijom, neki *politeiom*, neki »mješovitom vladavinom«. Ja ga nazivam *optimalni poredak*. Premda ga formalno ne imenuje, Aristotel ga ipak izrijekom naziva najboljim poretkom. No, s druge strane, model »bezimenoga« optimalnog poretka iz VII. knjige daleko je od najboljega poretka, sudeći prema kriterijima koje je Aristotel dao na drugim mjestima. Prije svega, riječ je o državi stratificiranoj na šest staleža međusobno podijeljenih na povlaštene s građanskim pravima i potlačene, bez građanskih prava, među kojima prevladavaju robovi. Optimalni poredak iz VII. i VIII. knjige moguće je također interpretirati ne kao određenje najboljeg državnog poretka, nego kao traganje za najboljim načinom života, uvjetno kazano na razini civilnog društva, u okviru opstojecjeg državnog poretka, drugim riječima, riječ je o optimalizaciji opstojecjeg zadanog političkog poretka kako bi se ostvarilo »blaženo i sretno življenje« za građane polisa, odnosno kako bi tako ustrojeni grad postao »sretan grad«. Nije slučajno da Frane Petrić – u istovjetnoj nakani kako opstojeci državni poredak učiniti što boljim, dakle, ne radikalno preinačiti i od opstojecjeg stvoriti najbolji državni poredak, nego optimalizirati da bi se postiglo u njemu

29
Ibid., 1296a.

30
»Već je jedan od prijašnjih razlučio tako, ali ne gledajući na to kao mi. On je, naime, sudio kako od svih poredaka što su valjani – (...) – najgora je pučka vladavina, koja je opet od najgorih najbolja. Mi pak u cijelosti kažemo da su te izopačene.« (*Politika*, 1289b) U komentaru hrvatskog prijevoda *Politike* Tomislava Ladana krivo stoji da se Aristotelova kritika odnosi na Platonovu *Državu*. Riječ je, naprotiv o *Državniku*, 302c–303e.

31
Usp. Platon, *Država*, 545ab; Aristotel, *Nikomahova etika*, 1160ab.

32
Aristotel, *Politika*, 1279a.

33
Ibid., 1279b.

34
Ibid., 1288a.

35
Ibid., 1293b.

36
Ibid., 1296b.

37
Ibid., 1318b.

38
Ibid., 1321a.

39
Ibid., 1323a.

»blaženo i sretno življenje« – u svojemu mladenačkom spisu *Sretan grad* doslovno slijedi Aristotelove analize iz VII. i VIII. knjige *Politike*.

Frane Petrić: *Sretan grad*

Premda je u povijesti filozofije poznat kao jedan od najizrazitijih renesansnih neoplatonista i najvatreniji antiaristotelovac, Frane Petrić je svoje mladenačko socijalnofilozofijsko djelo napisao pod prevladavajućim utjecajem Aristotela, što izrijeком i sam navodi u uvodnoj posveti: »Ovih sam dana sam sažeo Aristotelova državna uređenja i ustave, za koje on smatra da ih mora imati jedan grad da bi bio sretan.«⁴⁰

U II. knjizi *Politike* Aristotel kritički razglaba i odbacuje mahom sva utopijska rješenja Platonove *Države*: prije svega komunističko zajedništvo »djece, žena i imovine«, jedinstvenost države te ravnopravnost muškaraca i žena.⁴¹ Isti, od Aristotela odbačeni, utopijski elementi koji su postali temeljnim sastavnicama kasnijih utopija dakako da nisu našli mjesta u Petrićevoj socijalnofilozofijskoj koncepciji, naslonjenoj prvenstveno na Aristotelove postavke.

Već i svojim naslovom Petrićev *Sretan grad* izravno proizlazi iz Aristotelova eudaimonizma, odnosno uvjerenja da je svrha polisa sretan život svih građana, izrijeком »dobro življenje«, odnosno »blaženo i lijepo življenje« u »savršenu i samodostatnu životu«.⁴² U njemu Petrić, nadalje, ne samo što preuzima Aristotelove temeljne teze već i sadržajnu strukturu *Politike* postavlja kao okvir svojega djela, otprilike kao što Francis Bacon u *Novoj Atlantidi* slijedi Platonova *Kritiju*. Petrićev spis, poput *Politike*, započinje aristotelovskim određenjem čovjeka kao društvenog bića, uz pogrešnu parafrazu Aristotela, naime, da je »čovjek ili Bog ili životinja«.⁴³ Kako svoj spis Petrić započinje postavkama s početka I. knjige *Politike*, tako i završava: raspravom o ulozi glazbe u odgoju mladeži u kojoj referira istovjetne Aristotelove teze iz završne VIII. knjige *Politike*.

Ustrojstvo svojega »sretnoga grada« Petrić doslovno izvodi preuzimajući postavke iz VII. i VIII. knjige *Politike* u kojima Aristotel, u skladu sa svojim relativističkim kriterijima, deduktivno iznosi socijalnu strukturu »najboljeg državnog poretka« s vlašću onih »koji najbolje upravljaju državom prema prisutnim datostima«, odnosno »koliko im dopuštaju okolnosti«.⁴⁴ Dakle, već ovim navodima Aristotel jasno obznanjuje svoj realistični pristup koji ga navodi na relativistički odnos spram pitanja o najboljoj državi.

Rečeni aristotelovski realizam dolazi do punog izražaja i u Petrićevom socijalnofilozofijskom projektu »sretnoga grada«, a to znači da valja urediti način života u zajednici na najbolji mogući način u skladu s opstojećim socijalnim okolnostima i uvjetima.

U skladu sa svojim poimanjem države kao zajednice samodostatne za život, Aristotel navodi osnovne službe i djelatnosti nužne za opstojnost svake države te iz njih izvodi šest staleža. To su: »oružnički i savjetnički stalež« te »svećenička služba« koju on uvodi kao svojevrsnu sinekuru za umirovljene državne dužnosnike. Sljedeća tri staleža – »ratari, obrtnici i svakovrsni nadničari« – nemaju građanska prava i Aristotel ih tretira tek kao »sastojine bez kojih država ne može opstojati«.⁴⁵ Istovjetnu stalešku podjelu u svom *Sretnom gradu* uvodi i Petrić: *seljaci, obrtnici i trgovci* čine potlačene proizvodne staleže, dok povlašteni staleži: *vojnici, državna uprava i svećenici*, jedini mogu postići »građansku i kontemplativnu vrlinu«.⁴⁶

Socijalna stratifikacija polisa	
<p>Aristotel, <i>Politika</i>, 1329a</p> <ul style="list-style-type: none"> – ratari (robovi, barbari ili došljaci) – obrtnici – svakovrsni nadničari – oružnici (ratnički stalež) – <i>prosuditelji</i> (savjetnici) – svećenici 	<p>Frane Petrić, <i>Sretan grad</i>, str. 33–34</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>seljaci</i> (ratari, sluge) – obrtnici – trgovci – vojnici – državna uprava – svećenici

U imenovanju i podjeli društvenih staleža Aristotelova i Petrićeva temeljna intencija je istovjetna: naglasiti bitnu razliku između povlaštenog staleža građana države i podređenih dijelova radnoga pučanstva. Ta je intencija izvorno Aristotelova i temelji se na njegovu korjenitom ontologijsko-antropologijskom razlikovanju slobodnog čovjeka i roba.⁴⁷ Premda, prema Aristotelovoj stratifikaciji u radne dijelove pučanstva, izrijeком »ratare«, osim robova, spadaju još i »barbari« te »izokolni stanovnici tuđinskog podrijetla«,⁴⁸ ontologijska razlika između čovjeka i roba metodologijska je osnova i za temeljnu staleško-socijalnu podjelu u državi. Na njoj se zasniva i odgovarajuća podjela djelatnosti pripadnih strogo razgraničenim staležima.

Istovjetnu socijalnu i stalešku podjelu u svojem *Sretnome gradu* uvodi i Petrić. Tri proizvodna staleža »ne mogu steći svojstva vrline koja je posljednji korak do postizanja blaženstva« i to: *seljaci*, jer »sav svoj život potrate na održavanju vlastitog i tuđeg života«; *obrnici*, budući da im je »čitav život skučen i prezauzet brigom i rasterećenjem drugih«, kao i *trgovci* koji »provodeći čitav svoj život u opasnim poslovima na nestalnom moru, zanemaruju uspon na siguran i postojan brijeg čiji vrhunac je njihov raj, njihova gozba i sreća.« Stoga, rečeni stalež radnog pučanstva, odnosno »staleži seljaka obrtnika i trgovaca ne mogu zbog navedenih razloga postići blaženstvo, ne mogu se smatrati dijelom blaženog grada, a dosljedno, ne mogu uživati u pravima građana«. ⁴⁹ Status građana, kao i sve socijalne privilegije što iz njega slijede, isto kao i u Aristotelu, pripadaju povlaštenim staležima *bojovnika, upravljača i svećenika*.

Petrić svoj »sretan grad« antiutopijski strukturira na aristotelovskom načelu, ne primarno socijalne, nego bitne metafizički fundirane razlike među ljudima, odnosno staležima. Ona, dakako, slijedi i opstojeće socijalno-historijske odnose, robovlasništvo u Aristotelovu vremenu, odnosno feudalizam u Petrićevo doba. Još k tomu, u Petrićevu izrijeку, uz paradigmatična Aristotelova

40 Franjo Petrić, *Sretan grad*, FPN – Liber, Zagreb 1975., str. 19.

41 Aristotel, *Politika*, 1261a–1264b.

42 Ibid., 1280b 38–40.

43 F. Petrić, *Sretan grad*, str. 21.

44 Aristotel, *Politika*, 1323a 15–20.

45 Aristotel, *Politika*, 1329a.

46 F. Petrić, *Sretan grad*, str. 23, 33, 34.

47 Aristotel, *Politika*, 1253b 15–1255b 40, 1260a 12–15, 1260b 3–8.

48 Ibid., 1329a, 1330a.

49 F. Petrić, *Sretan grad*, str. 34.

teorijska rješenja, progovara na jedan osobit način i zov aktualnog renesansnog vremena. On se izražava u jasnim i razgovijetnim, gotovo bi se moglo reći makijavelistički grubim formulacijama, što odzvanjaju bešćutnim imoralističkim pragmatizmom ustanovljene staleške podjele.

Istu, naprotiv, Aristotel, u skladu s antičkogrčkim suglasjem morala i politike, argumentira znatno sofisticiranije i filozofijski utemeljenije:

»Budući pak raspravljamo o najboljem državnom poretku (ἀρίστος πολιτείας) – a to je onaj pri kojem bi država bila najblaženija, dok je ranije rečeno kako je blaženstvo nemoguće bez kreposti – bjelodano je iz toga da u najljepše upravljanoj državi koja posjeduje muževe pravedne naprosto, a ne tek prema uvjetima, građani ne smiju živjeti ni rukotvoračkim ni trgovačkim životom (budući da je takav život neplemenit i suprotan kreposti), a ni ratari ne smiju biti budući građani (treba, naime, dokolice i za nastanak kreposti i za državne djelatnosti).«⁵⁰

Nasuprot svojemu antičkom uzoru, Petrić je makijavelistički odrješit i jasan:

»Tako će jedni uživati u povlasticama, bezbrižnosti i udobnosti, a drugi raditi i truditi se, jednom riječi, podnositi oskudicu. (...) Uzevši jedno s drugim, smatram da se naša država sastoji od dva dijela. Jedan je radnički i bijedan, a drugi gospodski i sretan.«⁵¹

Možda je ta renesansna makijavelistička nijansa koju dodaje Petrić preuzetom Aristotelovim postavkama najznatniji njegov stvaralački doprinos, odnosno novum kojim se razlikuje od svojega antičkog uzora. U ostalome, čak i u pojedinostima urbanističke i socijalne organizacije grada, Petrić bespogovorno slijedi Aristotela. Primjerice, uz već navedeno, glede poželjnih osobina robova, odnosno u Petrićevu feudalističkom ustroju, kmetova, kao »plašljivih i malodušnih«,⁵² zatim prijedlogom za stalešku podjelu i organizaciju zajedničkih gozbi građana,⁵³ pa glede geografske lokacije grada, njegove urbanističke strukture i obrane,⁵⁴ sve do praktičnih savjeta iz svakodnevnog života, od najboljih godina za sklapanje braka, rekreativnih odlazaka trudnica u hram, odnosno u crkvu, do razrađenih ćudorednih pravila odgoja mladeži.⁵⁵

Petrićev se, dakle, spis, svojom temeljnom intencijom izgradnje »sretnoga grada«, ne samo zadržanog nego i učvršćenog opstojećeg staleško-feudalnog socijalnog ustroja, bitno razlikuje od utopijskih koncepcija njegova vremena. Prvenstveno inspiriran postavkama VII. i VIII. knjige Aristotelove *Politike*, Petrićev socijalnofilozofijski projekt »sretnoga grada«, nije koncipiran kao utopijska konstrukcija zamišljene, nove, savršene društvene zajednice, nego prije svega kao praktični savjetnik za optimalizaciju i učvršćenje opstojećega feudalnog poretka.

Antički polis i gradovi mediteranski

Mediterski polis – to je antički grčki polis. Polis nije predstavljao opći oblik društvene i državne zajednice koji je prevladavao na širem mediteranskom prostoru, već naprotiv jedinstvenu kulturno-civilizacijsku formu antičke Grčke po svojoj biti, značenju, ustroju i veličini u dijametralnoj suprotnosti sa susjednim mediteranskim imperijima od Perzije, Egipta do kasnijega Rima. Ipak, zajedno s grčkim kulturnim utjecajem, polis se kao društveni i državni oblik zajednice širio čitavim Mediteranom: polisi kao grčke kolonije nicali su na mediteranskim obalama Male Azije, sjeverne Afrike, Južne Italije pa sve do našega Jadrana gdje je još za Platonova života na Hvaru utemeljen Pharos, kasnije na Visu Issa.

Polis je, prema Aristotelu, naravna zajednica slobodnih građana sposobna za politički i ekonomski neovisan i samodostatan život, a najbolje uređeni polis osigurava uvjete za slobodan i sretan život svih građana koji jedino u njemu

moгу ostvariti blaženstvo najvišeg moralnog dobra. Polis se po svojoj biti i pojmu ne odnosi primarno na teritorij nego na ljude. Prema Platonu, idealna veličina polisa seže do 5 000 obiteljskih domaćinstava,⁵⁶ a prema urbanistu Hipodamu 10 000 građana.⁵⁷ Te idealne proporcije polisa potvrđuje i povijesna zbilja; s nekoliko iznimki (Atena, Sirakuza) većina polisa imala je 5–10 tisuća građana, a neki, poput slavne Mikene, tek nekoliko stotina.

Premda, dakle, nisu postali prevladavajuća forma organizacije društveno-političkog života na Mediteranu, polisi su ipak tijekom idućih stoljeća i tisućljeća u urbanoj strukturi Mediterana ostavili neizbrisiv trag.

»Gradovi mediteranski« – piše Predrag Matvejević u *Mediteranskom brevijaru* – »žive od uspomena više nego drugi. U njima je prošlost često važnija od sadašnjosti. Budućnost im se oslanja na dane koji su protekli prije nego na one što teku. Predodžbe o stvarnosti bliže su im od same stvarnosti. Najveći gradovi nisu, kao drugdje, nastajali od sela – stvarali su sela oko sebe i za se.«⁵⁸ i dalje:

»Sjene gradova mediteranskih: Tir i Sidon, 'kormila od cedrovine, lanena jedra a vesla od levantskog ariša', (...) Dragocjeni bijahu tereti feničkih lađa koje su plovile i tonule. Sjene im u olupinama čuvaju svoju prošlost.

Atena je blistala zajedno sa svojim sjenama. Suton je prekrrio Akropolu. Pirej ostao bez svjetionika, akademija se osula. (...) U ruševinama su preživjele opomene mudraca.

Aleksandrija je čekala da se barbari pojave pred njezinim zidinama. (...) Nakon što su spaljeni svi papiri, rasut je unaokolo njihov pepeo. U njemu su ostale sjene drevnih pismena.

Sirakuza je u svojim njedrima otkrila golemu stijenu. Uklesala je u nju svoj teatar, sav iz jednoga dijela. Svečane su igre odavno završene, a sjene kora još izvode dramu Eshilovu, pod maskama, na bijeloj kamenitoj sceni. (...)

Kartaga bijaše prkosna i gorda. Izložila se osveti. Potomstvo nije dočekalo punske korablje na vlastitoj obali. (...)

Dubrovniče, tvoj stijeg s grbom slobode trajao je koliko i sloboda tvoja. (...) Bez tebe bi bilo više sjena na istoku Jadrana. (...)

Stamble, u tebi se sastaju i rastaju drevne oporuke. (...) Za te su se otimali graditelji i osvajači. Na Bosforu još ratuju njihove sjene. (...)

Venecijo (...) u tebe je posijano sjeme Rima i Bizanta, Evrope i Levanta. Nespokojan Zapad i nepovjerljiv Istok.«⁵⁹

50
Aristotel, *Politika*, 1328b–1329a.

51
F. Petrić, *Sretan Grad*, str. 34–35.

52
Usp, *Politika*, 1330a 25–27; *Sretan grad*, str. 25.

53
Politika, 1329b 1–25; *Sretan grad*, str. 28.

54
Politika, 1327a, 1330a–1331b; *Sretan grad*, str. 26–27, 31–33.

55
Politika, 1335ab, 1336b; *Sretan grad*, str. 37–39.

56
Platon, *Zakoni*, 737e.

57
Aristotel, *Politika*, 1267b.

58
Predrag Matvejević, *Mediteranski brevijar*, V.B.Z., Zagreb 2006., str. 21. Usp. i Predrag Matvejević, *Druga Venecija*, V.B.Z., Zagreb 2004., str. 165.

59
P. Matvejević, *Druga Venecija*, str. 167–175.

Literatura

- Aristotel, *Retorika*, prev. Marko Višić, Naprijed, Zagreb 1989.
- Aristotel, *Nikomahova etika*, prev. Tomislav Ladan, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1992.
- Aristotel, *Politika*, prev. Tomislav Ladan, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1992.
- Bates, Clifford A., »Kingship, Democracy, the Rule of Law, and the Best Regime in Aristotle's Political Philosophy«, <http://members.tripod.com/~batesca/intro.htm>.
- Jaeger, Werner, *Aristoteles. Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung*, Weidmann, Hildesheim 2006.
- Kukoč, Mislav, »Petrićeva socijalno-filozofijska misao između realizma i utopizma«, *Filozofska istraživanja* 56–57 (1–2/1995), str. 169–180.
- Kukoč, Mislav, »Je li Platon neprijatelj 'otvorena društva'? Platonovo poimanje demokracije i Popperova kritika«, *Filozofska istraživanja* 72–73 (1–2/1999), str. 251–263.
- Matvejević, Predrag, *Druga Venecija*, V.B.Z., Zagreb 2004.
- Matvejević, Predrag, *Mediteranski brevijar*, V.B.Z., Zagreb 2006.
- Petrić, Franjo, *Sretan grad*, prev. Vladimir Premec, Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu – Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1975.
- Platon, *Država*, prev. Martin Kuzmić, red. Damir Salopek, Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu – Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1977.
- Platon, *Državnik – VII. Pismo*, prev. Veljko Gortan, Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu – Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1977.
- Platon, *Zakoni*, prev. Veljko Gortan, Naprijed, Zagreb 1974.
- Platon, *Critias*, prev. A. E. Taylor, u: Edith Hamilton, Huntington Cairns (ur.), *The Collected Dialogues of Plato. Including the Letters*, Princeton University Press, Princeton NJ 1980.
- Platon, *Timaeus*, prev. B. Jowett, u: Edith Hamilton, Huntington Cairns (ur.), *The Collected Dialogues of Plato. Including the Letters*, Princeton University Press, Princeton NJ 1980.
- Posavec, Zvonko, »Značenje Aristotelove Politike«, u: Aristotel, *Politika* (Predgovor), Globus, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1988.
- Strauss, Leo; Cropsey, Joseph (ur.): *History of Political Philosophy*, University of Chicago Press, Chicago 1987.
- Voegelin, Eric, *Order and History*, Vol. 3, *Plato and Aristotle*, La: LSU Press, Baton Rouge 1957.

Mislav Kukoč

On the Best Organization of the Mediterranean Polis

Abstract

While Plato created the project of the perfect rule as the paradigm of the Mediterranean Utopia with the intention to improve existing states, Aristotle's social philosophical theory is founded on the comprehensive analysis of the existing regimes. Since Aristotle started the analysis of the real relationships in concrete states and based his theory of the polis on empirical facts, he used the same approach with the idea of the best city-state. That is, in relation to conditions and circumstances in concrete poleis, he relativized the question of the best state organization. Despite such relativistic answers, Aristotle however provided a draft of an optimal state governance, which Frane Petrić, Croatian Renaissance philosopher, used for the paradigm of his "Happy city".

Key words

polis, best rule, happy city, Mediterranean cities